

Konsultacije civilnog društva o mehanizmima za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji

30.04.2008.

Zaključci

Fond za humanitarno pravo (FHP), Istraživačko-dokumentacioni centar (IDC) i Documenta duboko veruju da je uslov izgradnje demokratskog društva u post-konfliktnim zemljama ustanovljenje činjeničnog zapisa o prošlim sukobima, praćeno društvenim dijalogom o počinjenim ratnim zločinima. U tom smislu, FHP, IDC i Documenta su pokrenuli konsultacije unutar civilnog društva o mehanizmima za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima u regionalnom kontekstu, u okviru kojih predstavljaju svoj predlog (Regionalna inicijativa u daljem tekstu) i sa učesnicima raspravljaju o drugim inicijativama, uslovima za formiranje regionalnog tela, preprekama i strategijama podrške, kao i o mandatu mogućeg regionalnog tela.

Od početka konsultacija, u maju 2006. kada je održan Prvi regionalni forum u Sarajevu, do Trećeg regionalnog foruma 11-12. februara 2008. održano je devet konsultacija, na nacionalnom i regionalnom nivou, sa mladima, novinarima, piscima i umetnicima, organizacijama za ljudska prava, kao i Drugi regionalni forum.

Zajedničko svim učesnicima u dosadašnjim konsultacijama je da regionalni kontekst vide kao najpouzdaniji okvir u kojem se može ustanoviti merodavan zapis o prošlim sukobima.

Prvi Regionalni forum

5-6.05.2006. Sarajevo, BiH

Utvrdjivanje istine u post-konfliktnom periodu: Inicijative i perspektive na zapadnom Balkanu

Postoji potreba za javnim debatama i širokim konsultacijama o načinima i inicijativama za utvrđivanje istine u okviru civilnog društva i parlamenta.

Regionalni pristup je neophodan u utvrđivanju činjenica i odgovornosti. U tom smislu, postoji potreba za jačanjem regionalne saradnje u vezi sa suđenjima za ratne zločine.

Učesnici su ohrabрили organizatore konferencije da nastave sa regionalnim konsultacijama o inicijativama i perspektivama za utvrđivanje istine, i u raspravu uključe udruženja žrtava, veterana, izbeglica i raseljenih lica, novinare, umetnike, pisce, istoričare, eksperte i predstavnike političkih partija i institucija.

Regionalne konsultacije sa umetnicima

16.12.2006. Beograd, Srbija

Haris Pašović, profesor i reditelj, Akademija scen-skih umetnosti, Sarajevo, BiH:

Ako se govori o instrumentu koji će nas približiti nekom našem idealu rješavanja pitanja istorijskog pamćenja, koje nije strogo umjetnički instrument ili nije uopće umjetnički, nego je znači jedan društveni, socijalni i politički možda i antropološki instrument, za mene to jeste Komisija za istinu i pomirenje ili ekvivalent toj komisiji kako je znamo iz Južne Afrike. I ja bih volio kada bi postojala jedna takva komisija na tlu bivše Jugoslavije koja bi omogućila ljudima koji nose teret zločina u sebi i onim ljudima koji nose teret žrtve u sebi da iskomuniciraju to na jednom širem nivou, jer taj zločin i ta žrtva su masovni i sudovi će moći samo djelomično da to pitanje riješe.

S druge strane, mislim da ono što ćemo mi kao umjetnici raditi i što radimo, jeste da bivajući u stvarnosti na način koji je više posvećen toj prošlosti ili koji je više posvećen sadašnjosti ili budućnosti, svako od nas prema svom osjećanju, potrebi, daru, mogućnosti, mislim da ćemo se svi ipak nalaziti na onoj platformi da pravimo jedan bolji svijet u kome ćemo i mi a sigurno i djeca naših kolega koja su danas spominjana i njihovi prijatelji moći živjeti čestitije i nekako bez da postanu i oni svjedoci ili žrtve ili izvršioци užasa kroz koje smo mi prošli.

Drugi Regionalni forum

7-8. 02.2007. Zagreb, Hrvatska

Utvrđivanje istine o ratnim zločinima i sukobima

Postoji društvena potreba za razgovorom i kritičkim preispitivanjem vlastite odgovornosti za teško nasljeđe prošlosti kao i za dokumentiranje svih slučajeva stradanja i počinjene nepravde prema svim žrtvama bez obzira na njihovu etničku, političku i socijalnu pripadnost.

Regionalne partnerske organizacije, Documenta, Fond za humanitarno pravo i Istraživačko-dokumentacioni centar nastaviti će organizirati javne rasprave i konzultacije u okviru civilnog društva, kako bi energičnije poticali vlade i parlamente u regiji na sudjelovanje u raspravi o procedurama i modelu utvrđivanja i kazivanja istine te osigurali

poštivanje dostojanstva žrtava i stvaranja kulture odgovornosti.

Neophodnost regionalnog pristupa u utvrđivanju i kazivanju istine u praksi se potvrdila kroz uspostavljenu suradnju u regiji, između tužiteljstava, sudova, organizacija za ljudska prava i udruga žrtava, što je doprinijelo da se u suđenjima za ratne zločine čuje glas žrtava.

Umjetnici su nedvosmisleno iskazali spremnost za suprotstavljanje poricanju, lažima, prešućivanjima i pokušajima preoblikovanja činjenica o prošlosti putem svojih djela.

Regionalne partnerske organizacije će poticati suradnju vladinih institucija, udruga žrtava, organizacija za ljudska prava te znanstvenih institucija u zagovaranju rasprave i konzultacija o mehanizmima za utvrđivanje i kazivanje istine o prošlosti.

Vrlo važnu ulogu u procesu utvrđivanja i kazivanja istine ima arhiva Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju, koja mora biti dostupna svima u regiji i sačuvana za buduće generacije.

Svi sudionici konferencije su se složili da je poimenični popis žrtava potreban zbog stvaranja povjerenog sjećanja i sprečavanja pokušaja preoblikovanja prošlosti.

Nacionalne konzultacije sa mladima

27.06.2007. Sarajevo, BiH

Uključivanje mladih koji ne učestvuju u radu organizacija mladih je veoma važno jer su oni većina, koja je izložena interpretaciji događaja koja preovlađuje u sredini gde žive.

Obrazovni sistem je izuzetno važan za pristup mladima i moraju se sadržaji vezati za suočavanje sa prošlošću.

Pored toga, i predmet ljudska prava mora biti deo formalnog edukacionog sistema.

Mladi se mogu podstaknuti za učešće u procesu suočavanja sa prošlošću *akcijskim pristupom*, u kojem je u prvom planu pojedinac i njegov izbor akcije.

Mladi moraju imati pristup činjenicama o prošlosti i mogućnost njihovog prenošenja drugima, kroz peer to peer edukaciju.

Nacionalne konsultacije sa mladima

8.07.2007. Beograd, Srbija

Regionalni pristup u procesu suočavanja sa prošlošću je važan zbog same činjenice da su i sami ratovi bili regionalnog karaktera te bi isključivo nacionalni pristup ograničio proces suočavanja sa prošlošću.

Ključno mesto u konsultacijama mladi su dali pitanju institucionalizacije procesa suočavanja i to kako kroz stvaranje komisije koja bi za zadatak imala prikupljanje činjenica i njihovo prezentovanje, tako i kroz pritisak na državne organe da takvo telo ustanove i podrže.

Ciljna grupa mladih jesu sami mladi, te metode stoga moraju biti prilagođene ciljnoj grupi. Kao oblasti u kojima mladi mogu najproduktivnije da deluju su kultura i umetnost, sport, obrazovni sistem i mediji.

Ukazano je i na značaj izgradnje mehanizma za utvrđivanje istine odozdo na gore – od civilnog društva ka državi, a ne obrnuto - odnosno od manjih sredina i organizacija u njima koje povezivanjem između sebe stvaraju jak resurs za kvalitetno javno zagovaranje; nevladine organizacije imaju ulogu stvaranja uslova u kojima se takva saradnja može ostvariti na najkvalitetniji mogući način.

Problemi koji mladima otežavaju angažovanje u zagovaranju inicijative za osnivanje instrumenta za utvrđivanje činjenica:

- Apatija, ograničena sloboda kretanja (zbog viza), nedovoljna regionalna saradnja, neinformisanost o iskustvima post-konfliktnih društava;

- Zatvorenost i politička obojenost obrazovnog sistema,
- Medijska blokada u pogledu pitanja kao što su ratni zločini i suočavanje sa prošlošću.
- Politička marginalizacija potrebe suočavanja sa prošlošću.

Mladi smatraju da se malim koracima može „učiti“ u sistem obrazovanja, kao na primer, uspostavljanjem saradnje sa nastavnicima građanskog vaspitanja, zatim da je potrebno poboljšati outreach NVO-a, kao i razviti kapacitete za podršku procesu suočavanja sa prošlošću.

Nacionalne konsultacije sa mladima

20.07.2007. Zagreb, Hrvatska

Potrebna je suradnja organizacija za ljudska prava i mladih na regionalnoj razini, te bi u tu svrhu trebalo organizirati putujuću regionalnu školu, nacionalne i regionalne volonterske kampove koji bi bili fokusirani na mirovnu edukaciju i suočavanje s prošlošću.

Potrebno je u okviru obrazovnog sustava iznaći mehanizme koji će na primjeren način i multiperspektivno prezentirati mladima činjenice iz novije Hrvatske povijesti te u tu svrhu organizirati kontinuirane radionice za srednjoškolce/ke,

Potrebno je organizirati kreativne radionice na kojima bi se prorađivala pitanja vezana uz suočavanje s prošlošću, u čijem se sklopu mogu zajednički izgraditi ad hoc memorijali, kao naprimer *Naš muzej na tri dana*

Regionalne aktivnosti korisne za izgradnju povjerenja i suočavanje s prošlošću treba da su u skladu s programima lokalnih inicijativa mladih. Nije dobro da se sve aktivnosti u vezi sa suočavanjem sa prošlošću odvijaju u Zagrebu – treba ih decentralizirati. Treba dalje raditi na jačanju svih vidova suradnje sa školama.

Bilo bi važno organizirati regionalnu konferenciju posvećenu različitim metodima rada na suočavanju s prošlošću koja bi omogućila prikaz rada različitih

inicijativa - mapiranje inicijativa i projekata koji se bave suočavanjem sa prošlošću.

Regionalne konsultacije sa novinarima

29.09.2007. Sarajevo, BiH

Instrumenti za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji

Stvaranje regionalnog javnog konteksta u kojem će se utvrđivati i saopštavati činjenice o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji je uslov prekida sa nasleđem prošlosti i izgradnje demokratske budućnosti.

Stvaranje javnog mnjenja na regionalnom nivou koje podržava utvrđivanje i saopštavanje istine koju govore činjenice je jedini pristup kojim se mogu sprečiti manipulacije žrtvama i ponavljanje zločina u budućnosti.

U okviru konkretnih inicijativa, učesnici su predložili ustanovljenje **Regionalnog žurnala**, sa prilozi-
ma o suđenjima za ratne zločine, dokumentarnim zapisima i reportažama koje se tiču ratnih zločina i društvenog odgovora na njih, koji bi emitovale jednom mesečno javne televizije u regiji. Najpre bi sadržaj žurnala činili prilozi o ratnim zločinima koji su emitovani na nacionalnim javnim televizijama, a kasnije, u skladu sa finansijskim mogućnostima, bi mogao biti obogaćen prilozi-
ma specijalno pripremljenim za žurnal. Organizatori regionalnih konsultacija su preuzeli obavezu da od direktora i urednika informativnih programa javnih televizija u regiji zatraže podršku za stvaranje i emitovanje regionalnog žurnala.

Učesnici su, takođe, predložili stvaranje **Regionalnog portala *Suočavanje sa prošlošću***, na kojem bi se čuvali materijali koji se bave ratnim zločinima i prekidom sa prošlošću: filmovi, reportaže, video zapisi, usmena istorija, fotografije, tekstovi, knjige i drugo. Web master postojećeg portala u Hrvatskoj ***Suočavanje sa prošlošću*** ponudio je da se taj portal koristi za arhiviranje, prezentaciju i čuvanje materijala koje stvaraju novinari, organizacije za ljudska prava, umetnici, pisci, fotografi i drugi učesnici u procesu suočavanja sa prošlošću.

Regionalne konsultacije sa mladima

21.10.2007. Beograd, Srbija

Instrumenti i inicijative za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji

Mladi nemaju odgovornost za ono što je počinjeno ali imaju odgovornost za odnos prema počinjenom – reči Marka Veličkovića su obeležile konsultacije sa mladima.

Mladi podržavaju regionalnu inicijativu za utvrđivanje činjenica o počinjenim ratnim zločinima. Oni svoju ulogu vide u stvaranju pozitivnog konteksta u regiji za podršku Regionalnog tela za utvrđivanje i kazivanje činjenica. U tom kontekstu pomenute su putujuće regionalne škole, volonterski kampovi, zatim razni seminari i treninzi za obrazovanje mladih za tranzicionu pravdu. Postojeće škole za ljudska prava mogu deo svog sadržaja da fokusiraju na instrumente tranzicione pravde.

Mladi vide svoju ulogu, kao i drugih učesnika u konsultacijama, u uključivanju u debatu o mandatu Regionalnog tela. Pomenuti su poimenični popis žrtava i javno imenovanje mesta masovnih ratnih zločina kao važni zadaci Regionalnog tela.

Mladi smatraju da inicijativa za formiranje Regionalnog tela za utvrđivanje činjenica mora imati legitimitet prema nacionalnim vladama i UN tako što će biti transparentno podržana od strane civilnog društva. Ta podrška može biti u stvaranju široke regionalne koalicije ili peticije za formiranje Regionalnog tela.

Stvaranje interaktivnog internet portala prošlih događaja, koji bi arhivirao video i audio zapise, fotografije, dokumenta, sudske spise, svedočanstva, dokumentarne filmove i druge materijale koji doprinose utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima i oružanim sukobima u bivšoj Jugoslaviji.

Informiranje i educiranje mladih na osnovu činjenica je uslov izgradnje budućnosti, vrednosti i poštivanja ljudskih prava. Uslov za to je utvrđivanje činjenica koje su regionalno prihvaćene. A to se može

postići samo u dijalogu. Mladi će koristiti razne forme saradnje za podsticanje regionalnog dijaloga o počinjenim ratnim zločinima, o ljudskim pravima, o slobodama, o politikama za mlade, u okviru volonterskih kampova, regionalnih putujućih škola, izložbi, treninga, seminara i drugo. U okviru regionalnog dijaloga treba ustanoviti zajedničko reagovanje povodom poricanja ratnih zločina koji su sudskim odlukama potvrđeni ili veličanja optuženih za ratni zločin i genocid.

Potrebno je sprovesti mapiranje inicijativa i projekata u regiji koji se bave suočavanjem sa prošlošću i koje mogu da podrže regionalnu inicijativu za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima. Na osnovu toga se mogu utvrditi praznine i pokrenuti sinergija za nove aktivnosti i projekte.

Pored regionalnog konteksta, lokalni i nacionalni nivo su važni za podršku inicijative za formiranje Regionalnog tela za utvrđivanje i kazivanje činjenica.

Aktiviranje mladih zavisi od primene *youth friendly* pristupa. Informacije i komunikacija o činjenicama o prošlosti moraju da su kreirane u skladu sa stilom, jezikom, porukom i pristupom mladih prema prošlosti i budućnosti. Multidisciplinarni pristup je prihvatljiv za mlade.

Cilj konsultacija mora biti jasnije postavljen: da li je reč o podršci Regionalnom telu, ulozi mladih i drugih učesnika konsultacija u utvrđivanju činjenica i formiranju Komisije ili o tome kako preneti činjenice koje utvrdi Regionalno telo mladima da oni razumeju.

Regionalne konsultacije sa organizacijama za ljudska prava

29.10.2007. Beograd, Srbija

Instrumenti i inicijative za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji

Organizacije za ljudska prava iz post-jugoslovenskih zemalja podržavaju inicijativu za osnivanje regionalnog, nezavisnog i zvaničnog tela koje bi

se bavilo utvrđivanjem i kazivanjem činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji. Prioritet organizacija za ljudska prava je formiranje koalicije koja će javno zagovarati stvaranje tog tela.

Regionalno telo za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima mora biti fokusirano na žrtve, zbog čega je važno stvaranje javne platforme za saslušanje i slušanje žrtava.

Organizacije za ljudska prava podržavaju sprovođenje poimeničnog popisa žrtava u Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori i na Kosovu, koji je već obavljen u BiH.

Stvaranje portala na kojem bi se čuvali materijali koji se odnose na suočavanje sa prošlošću prioritet je u daljoj saradnji organizacija za zaštitu ljudskih prava.

Učesnici smatraju da je potrebno što pre započeti razgovor o karakteru regionalnog tela za utvrđivanje i kazivanje istine, i pre svega definisati njegove ciljeve, mandat, strukturu i metod rada.

Treći Regionalni forum

11-12.02.2008. Beograd, Srbija

Mehanizmi za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji

I Radionica – Potrebe i očekivanja žrtava

Udruženja žrtava i žrtve su svesne značaja priznavanja ratnih zločina, potrebe uvažavanja svih žrtava i utvrđivanje kaznene, političke i moralne odgovornosti za zločine.

Iz ugla žrtava, najvažnije potrebe su istina (utvrđivanje činjenica), pravda (procesuiranje direktno odgovornih za ratne zločine kao i zapovjednika, ubrzavanje traganja za nestalima i identifikacij posmrtnih ostataka, reparacije, povratak, sigurnost, fizička, ekonomska, socijalna, zdravstvena...) te podrška traumatiziranim.

Važno je ujediniti se kako bi bili podrška svakom onom koji je izgubio svoje dijete, majku, kako ne bi taj teret prenijeli djeci; trebamo imati hrabrosti za to te uspostaviti dijalog.

Jedinstveno nastupiti prema onima koji najmanje hoće čuti žrtve, te se zajednički obraćati institucijama i javnosti.

Zajednički podsticati nacionalne pravosudne institucije da potpišu sporazume o saradnji na procesuiranju ratnih zločina.

Postoji potreba za osnivanjem istražnog tijela u regionu koje bi skupa sa udruženjima žrtava i NVO bilo servis pravosudnim institucijama

Javna svjedočenja su potrebna, trebaju ih prenositi mediji, trebaju ih slušati političari i javnost.

Uslov za evropske integracije treba biti procesuiranje ratnih zločina, pronalaženje nestalih, izvinjenje i društveni dijalog u svim državama bivše Jugoslavije.

Treba zakonski regulisati negiranje zločina, prikrivanje tragova zločina i veličanje zločina i zločinaca

Uključivanje ratnih veterana u procese dolaženja do istine pomoćiće njihovoj integraciji u društvo i potpunijem utvrđivanju činjenica o prošlosti.

Civilne žrtve rata moraju dobiti društveno priznanje.

Diskutovati inicijativu o Memorijalnom centru za sve žrtve u regionu i zajedničkom okupljanju i odavanju počasti svim žrtvama na Međunarodni dan nestalih.

Žrtve su svesne odgovornosti da mladima moraju ostaviti u nasleđe istinu.

II Radionica: Regionalni pristup u utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima

Suđenja za ratne zločine jesu najvažniji pravni instrument za utvrđivanje pojedinačne krivične odgovornosti za počinjene ratne zločine ali imaju ozbiljna ograničenja (kapaciteti sudova, potrebno vreme za istragu i suđenje, umiranje svedoka, strah svedoka) koja se mogu nadomestiti drugim mehani-

zmima, kao naprimer osnivanjem tela za utvrđivanje i kazivanje činjenica.

... potreba za formiranjem jednog regionalnog tela koje će stvarati ambijent pomirenja, klime u kojoj će biti moguće pronalaziti više dokaza, više svjedoka, pospješiće se sigurno i suđenja koja su u toku. Ukoliko se to ne desi, dogodiće se da će biti usporena suđenja i vrlo će malo biti zločinaca osuđeno, premda su to u pitanju najviši zapovjednici i dužnosnici na građanskim i političkim dužnostima (Ibro Bulić, tužilac, BiH).

Rezultat regionalnih konsultacija treba da bude stvaranje široke i jake koalicije civilnog društva koja će da izađe pred nacionalne vlade i međunarodne institucije sa preporukama o društvenoj potrebi formiranja regionalnog tela za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima.

Regionalno telo za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima nije zamena za sudove nego instrument za efikasnije prikupljanje novih činjenica koje mogu da koriste sudskim, policijskim i tužilačkim organima.

Za utvrđivanje i javno saopštavanje istine o ratnim zločinima potrebno je stvoriti pozitivnu političku i društvenu klimu u regiji. Za to je potrebna politička volja i participativni proces u kojem će učestvovati mediji, umetnici, mladi, žrtve, veterani, organizacije za ljudska prava i druge društvene grupe.

Komisija za žrtve mora odgovarati potrebama i karakteristikama lokalnih uslova u post-jugoslovenskim zemljama. Iskustva drugih post-konfliktnih ili post-totalitarnih društava mogu da pomognu ali se ne mogu direktno primenjivati u slučaju bivše Jugoslavije.

Regionalno telo treba da organizuje javna saslušanja žrtava, a treba naći modus uključivanja i počinitelaca: *za mene kao čovjeka koji je izgubio mnogobrojnu familiju i prijatelje, bilo bi vrlo važno javno svjedočenje onih koji su umorili moje najmilije, da ga jednostavno pogledam u oči, da ga vidim i pitam: zašto? Ja sam za regionalni pristup i formiranje nekog regionalnog tjela iz jednog prostog razloga.*

To što se dešavalo na prostorima bivše Jugoslavije je bilo na principu spojenih posuda. Jer imamo dosta onih koji su došli... imamo dosta onih koji su došli u Bosnu ili u Srebrenicu sa različitih strana i počinili zločine. Oni su sada geografski odvojeni i teško je doći do informacija o tome ko je šta uradio i gdje je uradio. Tako radi istine i pomirenja, vrlo je bitan taj regionalni pristup (Amir Kulagić, žrtva i veteran iz Srebrenice).

III Radionica: Stvaranje pozitivne klime za utvrđivanje istine i sprečavanje ponavljanja ratnih zločina

Prva stvar od koje treba da se krene u suočavanju sa nasleđem prošlosti jeste nacionalni nivo ali ono što je nemoguće, zapravo ono što onemogućava da se ta vrsta rada preduzme je nepostojanje regionalne dimenzije, jer upravo regionalno omogućava sliku o tome šta je svako uradio i kako se s tim suočava i bavi.

Mediji treba da obrate pažnju na propagiranje socijalne solidarnosti i saosećanja sa drugim žrtvama kako bi se menjala postojeća situacija u kojoj mediji prednjače u saosećanju isključivo sa svojim etničkim žrtvama.

Što se tiče dileme da li regionalni ili nacionalni pristup, regionalni pristup je potpuniji jer može da otkloni postojeće probleme u BiH i drugim državama bivše Jugoslavije, da se u jednoj zemlji ne zna o zločinima počinjenim u drugoj zemlji ili da mediji u jednoj zemlji izveštavaju o zločinima nad pripadnicima svoje zajednice upirući prst u susede, kao zaštitnike zločinaca.

Mediji treba da imaju odgovornost za stvaranje prakse postavljanja pitanja i kritičkog promišljanja istorije, prošlosti i budućnosti.

Civilno društvo, nevladine organizacije i mediji treba da budu glavni akteri u kreiranju pozitivne klime za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji. Civilno društvo i mediji treba da grade participativni odnos raznih društvenih grupa u pogledu stvaranja uslova za društveni dijalog o nasleđu prošlosti.

Mediji imaju obavezu da opominju, podsećaju i drže javnu pažnju na pitanjima ratnih zločina. U tome istraživačko novinarstvo ima posebnu ulogu.

Značajnu ulogu u procesu suočavanja sa prošlošću i kreiranju klime za utvrđivanje činjenica o zločinima i njihovo prihvatanje ima obrazovanje. Potrebno je reformisati obrazovne sisteme u cilju njihovog prilagođavanja potrebama društava za istorijskim činjenicama i sprečavanjem revizije istorijskih događaja.

Mediji treba da podrže integraciju veterana i njihovu ulogu u demistifikaciji stereotipa o neprijateljskim vojnicima kao zločincima.

Predlozi konkretnih aktivnosti

Sistematizovati i publikovati do sada urađena istraživanja o ulozi različitih društvenih grupa neposredno pre izbijanja i tokom oružanih sukoba.

Formirati regionalnu bazu podataka o suočavanju sa prošlošću koja bi bila dostupna za korišćenje.

Uvođenje fellowship programa za pojedince i organizacije koji žele da istražuju teme ratnih zločina.

Organizovati mapiranje zločina i mesta zločina, a potom preduzeti rad na evidentiranju eventualnih počinitelaca, uključujući novinare, i ustanovljenju procedura za njihovo udaljšavanje iz javnih institucija.

Fond za humanitarno pravo
dokumentovanje i pamćenje